

Klió 2005/1.

14. évfolyam

Az éhínség évei Spanyolországban

A polgárháború utáni Spanyolország kedvelt témája a spanyol történetírásnak Franco halála óta. A könyv szerzője, *Isaías Lafuente* ugyan nem élt sem a polgárháború, sem pedig az azt követő '40-es években – ahogy ő nevezi, az éhínség éveiben –, mégis arra vállalkozott, hogy ezt a korszakot mutassa be. Ezeket az éveket ő csak hallomásból, szülei, nagyszülei elbeszéléseiből ismerhette – mivel a '60-as években, amikor ő született, már sokkal jobbak voltak az életkörülmények Spanyolországban –, mégis úgy ír róluk, mintha ő maga is átélte volna azokat. Fellapozva a könyvet rögtön szembetűnik, hogy nincsen feltüntetve bibliográfia, nincsenek megjelölt források, mint ahogy ezt egy történeti, történelmi jellegű elemzésnél megszoktuk. Végig olvasva a könyvet, valóban nem hagyományosnak nevezhető történelmi összefoglalót kapunk. Annál sokkal izgalmasabb, populárisabb – pozitív értelemben értve – olvasmányélményben lesz része annak, aki érdeklődik a spanyol múlt nyomasztó negyvenes éveit iránt.

Isaías Lafuente 1964-ben született, a madridi egyetemen média szakon végzett. Napjainkban Spanyolországban igen népszerű rádióműsorok (a Cadena SER, *Hoy por Hoy*) főszerkesztője, illetve igazgatóhelyettese. Már e sorozatok előtt is ismerhették nevét a spanyol rádióhallgatók a Radio Nacional, illetve a Radio Exterior de España adásaiból. Rádiós munkája mellett a spanyol televízió több csatornájánál is dolgozik (Telemadrid, Tele 5). Lafuente tehát nem történész, újságíró. Éppen ezért rádiós és televíziós tapasztalatait ügyesen hasznosítja az írásban is: az embernek olyan érzése támad, mintha egy riportot olvasna – természetesen a riport formai sajátosságai nélkül. Inkább talán egy olyan műfajra gondoljunk, ahol a riporter ott van a sorok mögött, de a kérdéseit sohasem teszi fel direkt módon. A láthatatlan riportalany kérdés nélkül adja a válaszokat és vall a történelemlről, XIV tematikus fejezetben különítve el az emlékeit. Lafuente igyekszik mindig objektív maradni, véleményt nem alkot, csak tényeket közöl. Néha azonban ügyesen, finom stíláris fogásokkal, a humor, az ironia eszközeivel tudja enyhíteni az objektivitás könyörtelenségét, és tesz ezáltal feledhetlenné egy-egy anekdotát a '40-es évek spanyol mindennapjaiból.

A könyv a *Temas de hoy – historia viva* címet viselő sorozatban jelent meg. A sorozat nevéhez híven igyekszik az élő történelmet valóban emberközelbe hozni, így hosszú elemző fejtegetések, lábjegyzetek nehézkes bogarászása nélkül kaphatunk színes és izgalmas képet a polgárháború utáni spanyol életről. Hangsúlyozom, az életről. Talán a könyvnek valóban ez a kulcsszava: az éhínség, a nélkülözés, a mindennapok gyötrelmei jelennek meg a lapokon, de emellett ott van a hétköznapok öröme, a kisemberek szórakozása, a korunk fogyasztói társadalmába beleszületett emberek számára talán jelentéktelennek tűnő, apró dolgokban rejlő boldogság, egyszerűen, maga az Élet. Lafuente a rühes, mocskos, besavanyodott, szomorú évekbe veti bele magát, újságokat, magazinokat lapozva fel, korabeli plakátok és hirdetések elsárgult lapjait bogarászva és azokkal beszélgetve, akik átérték és megszenvedték azokat az éveket. Ezt már több történész is megtette előtte, azonban többségük felnőtt fejjel élte át azt a korszakot. Lafuente viszont már egy másik generációhoz tartozik. De talán éppen emiatt, vagyis hogy ő nem szemtanúként akarja bemutatni a múltat, válik írása szórakoztatóvá és könnyen emészthetővé.

A könyv 1939. április 1-jével indít, amikor a Nemzeti Rádióban egy Franco aláírásával ellátott közleményt olvastak fel: ez volt a polgárháború utolsó hadijelentése, a nacionalista tábor végső győzelmének a híre. A vasárnapi számmal nem rendelkező újságok pechjére, a háború szombatot ért véget – Lafuente ironiával kevert humora és letagadhatatlan publicista szemlélete már az első oldalon jelen van-, így huszonnégy órát kellett várniuk a hír megjelentetésével. Azzal a hírrel, amire már három éve egy egész ország várt. A győzelem után négy nappal kezdődik a nagyhét, a templomok újra megnyílnak, Barcelonában háromévi hallgatás után újra megjelenhet az Egyházmegyei Lap. A „legyőzhetetlen”, „dicsőséges”, „nemzeti” állandó jelzőkké válnak, és gyakran a kereskedelmi hirdetésekben is megjelennek, összekapcsolva a hősök nevét és érdemeit egy-egy márkanévvel. Minden, ami jó, az csak spanyol, vagyis nemzeti lehetett, de ha nem spanyol, akkor legalább német legyen! És természetesen az Arriba España! (Éljen Spanyolország!) felkiáltás sem hiányozhatott semmiről, legyen az reklám, újsághirdetés, vagy falfelirat. Franco fotója minden bolt kirakatában ott kellett, hogy díszeljen, természetesen illendő körülmények között. De hogy mennyire volt illendő egy hentesbolt kirakatában, disznófejek közé kitenni a Caudillo képmását, arról már a cenzúra döntött. Látszólag visszaáll minden a régi kerékvágásba; Madridban megnyílnak a kávézók, a bárok, a színházak újra játszanak.

Az újságok azonban halottak fotóit és eltűnt családtagokat kereső hirdetéseket közölnek. 1939. május 14-én bevezetik a jegyrendszert, mely kezdetben csak átmeneti intézkedésnek lett számván, mégis tizenhárom éven keresztül határozta meg a spanyolok életét. Egész Spanyolország egyenruhába öltözik. Az uniformis – legyen az katonai vagy az egyházi iskolák tanulóinak egyenruhája – meghatározó ruhadarabja volt a '40-es éveknek. Maga Franco is mindig egyenruhában jelent meg: archív fotók, bélyegek, a NO-DO (Noticiario Documental, ami a filmhíradó műfajához állt közel, olyasmi volt, mint Olaszországban a Luce) felvételei ma is őrzik ezeket a képeket. De egyenruhát hordtak az Ifjúsági Front, a Nőszekció, a Segélyegylet tagjai, a villamos- és trolibuszvezetők, a pénzbeszedők, a vasutasok... és még hosszsan sorolja Lafuente a példákat. Az uniformis mellett pedig a köztársaság alatt elfeledett sombrero vált újra meghatározó nemzeti viseletté, s Lafuente a Ya című újságból idézi ironikusan, hogy „Már vannak sombrerok Madridban, ami azt jelenti, hogy civilizáció is van. „

A korszak divatjának másik meghatározója a katolikus egyház volt, mely megszabta a nők szoknyájának, a blúz ujjának és a dekoltázs kivágásának a méreteit is. Még a kislányoknak is térdüket eltakaró szoknyát és harisnyát kellett viselniük. De természetesen a női alsónemű sem kerülte el a klérus figyelmét: azoknak fehérnek, vagy testszínűnek kellett lenniük, mivel színeset csak a ledér, könnyűvérű nők hordanak. Egy tisztességes nő sohasem ül keresztbe tett lábbal, és vállait igyekszik összegörbíteni, hogy mellei minél kisebbnek tűnjenek – hangzott az egyház parancsa.

Ilyen szigor mellett mégis mertek-e strandra járni az emberek? – teszi fel Lafuente a kérdést, s válaszából itt sem hiányzik az irónia: természetesen lehetett strandolni Cara al Sol (Szemben a nappal) de fürdőköpenyben... Aki valamelyest jártas a Franco-rezsim történetében, rögtön felismeri, hogy ezzel az író a Falange himnuszára tesz egyértelmű utalást. A rezsim nemcsak az öltözködést akarta uniformizálni, de a köszönést is formalizálta: 45 fokos szögben, előre emelt kézzel kellett egymást üdvözölni. Az Efe Ügynökség egyik archív fotójának képaláírásán (227. oldalon) gúnyosan jegyzi meg a szerző, hogy a nemzeti futballválogatott kapusa milyen szabálytalanul lendíti magasba a kezét. Pedig a szabály az szabály volt, se 44, se 46, hanem pontosan 45 fok volt az előírt nemzeti üdvözlés.

A következő fejezet figyelme a mindenre kiterjedő cenzúra bemutatására irányul. A sajtótörvény 1938-ban született és 28 évig szabályozta a tömegtájékoztatás minden formáját. Ezzel nem csak az előzetes cenzúrát tették kötelezővé, de a kormány beleszóllhatott egyes sajtóorgánumok megjelentetésébe, felfüggesztésébe, igazgatóik és újságíróik kinevezésébe, sőt még a nyomtatáshoz szükséges papírhoz jutást is szabályozta. De önmagáért beszélt az újságírók esküszövege is: „Isten előtt Spanyolországban és a Vezérnek esküszöm, hogy a Haza Egységét, Nagyságát és Szabadságát a Spanyol Állam elveihez hűen fogom szolgálni, és nem engedem, hogy hazugság, ármány, vagy a becsvágy vezérelje tollam a mindennapi munkában.” Vagyis a sajtóra szájkosarat tettek.

A nyomtatott sajtóhoz hasonlóan a rádió helyzete sem volt jobb, itt is életben volt az előzetes cenzúra. A hírközlést a Nemzeti Rádió (Radio Nacional) monopolizálta, azonban a lakosság titokban más adókat is be tudott fogni (moszkvai, párizsi, baszk rádió, a londoni BBC). A rezsim ugyan nem tudta ezt megakadályozni, de mindent megtett, hogy ezeket az adásokat zavarja.

A televízió hiányában a már említett NO-DO-n keresztül kapták a spanyolok az információkat arról, hogy mi történik a világban. Az első NO-DO híradó főszerzője természetesen Franco volt, aki a 638 méteres filmnek 150 méterén szerepelt. Természetesen ez a fajta híradó csak a jót és a szépet vette észre, a sorban állás, a nyomor, az éhezés sohasem jelent meg a vásznon.

Egy korabeli spanyol otthon életét mutatja be Lafuente a következő fejezetben. Egy lakásban mindig többen éltek, megszokottá vált a lakbérleti rendszer, tekintve, hogy a polgárháború alatt rengeteg ház vált lakhatatlanná. A fürdőszoba és a fürdés olyan luxus volt, mely csak a gazdagoknak adatott meg. A minimális higiénia sem volt meg, így nem csoda, hogy nagyon gyakoriak voltak a fertőzések és betegségek. Az éhség mellett tehát a vízhiány volt az, ami leginkább rányomta bélyegét a polgárháború utáni spanyol életre. Az áramszolgáltatás is gyér volt, emiatt többnyire félhomályban éltek az emberek.

Lafuente külön fejezetben emlékezik meg a '40-es évek nőideáljáról. A nő, az asszony feladata – a rezsim és a katolikus egyház ideológiája szerint – az otthon rendbetartása, a férj kiszolgálása és a gyermekek világra hozása és felnevelése. Vagyis a háziasszony–feleség–anya szentháromságot kellett minden spanyol nőnek követnie. Ha valaki mégsem ment férjhez, annak két választása volt: vagy trafikot nyitni, vagy zárdába vonulni. Ez kísértetiesen idézi a García Lorca által, már a '30-as évek elején megrajzolt nőképet: kapcarongy vagy apáca lehet a férjzetlen nő sorsa. A nő identitását egyértelműen a valakihez tartozás határozta meg az, hogy kinek a felesége. A II. Köztársaság alatt elért nők és férfiak közti egyenlőség (pl.: szavazati jog, szerepvállalás a politikában, egyenjogúság a munkavállalásban, polgári esküvő, abortusz engedélyezése stb.) ismét szertefoszlott. A női egyenjogúságot majd csak az 1978-as alkotmány fogja visszaállítani. A szerző egy 1941-ben megjelent A házasság című könyvből idézve szemlélteti a gyengébbik nem keserű helyzetét: „A férj magasabb rendű, ő a nő feje... Az asszony a férjének van alávetve...” Itt is kísértetiesen csengenek vissza Lorca Yermájának vagy Várnászának a sorai. A nő ne dolgozzon, csak szüljön sok gyereket! – hangzott a kor szlogenje. A három gyerek a minimum volt. Azok a házaspárok, akiknek erre lehetőségük volt és még sem tették meg (illegális fogamzásgátlás) Isten ellen követtek el bűnt. Lafuente némi humorral teszi hozzá: vajon Francónak miért csak

egy lánya volt. Talán illegális módszerekhez folyamodtak, vagy esetleg impotens lett volna a Caudillo? – teszi fel ironikusan a kérdést.

A sok gyerekre azért volt szükség, mert ők lesznek Franco hadseregének leendő katonái – hangzott a magyarázat. Ezért a gyermekszülés olyan miszió volt, melynek nem teljesítése társadalmi kiközösítéssel járt. A nők számára a legfontosabb és követendő példa Szűz Mária, Szent Teréz, Carmen Polo, vagyis Franco felesége, illetve Carmencita, Franco lánya volt.

Az oktatást is az egyház tartotta a kezében. Megkezdődött a történelemtankönyvek revíziója, a történelmi alakok jó, rossz, vagy közömbös kategóriákba kerültek. A Spanyolországot „romlásba taszító korok” – mint például a II. Köztársaság öt éve- alig néhány mondatos említést kaptak a tankönyvek lapjain. A pedagógia két eszköze pedig az éneklés és a magolás volt: mindent dalolva, rímbe foglalva tanultak meg és mindent – értelem nélkül – kívülről harsogtak a kisdíákok.

A gyerekek a játékban találták meg örömeiket – írja Lafuente. Ilyen volt a fiúknak a foci, a lányoknak pedig a babázás. Ezért a leggyakoribb ajándékok karácsonykor a labda és a játék baba volt. Biciklit csak a gazdagabbak gyerekei kaptak. De egy-egy jobb baba (a kor Barbie-ja, a Mariquita baba volt) megfizetése is olyan volt a szülőknek, mintha jelzalogot kellett volna aláírniuk.

A háború után szinte egész Spanyolország éhezett. Paradox módon mégis léteztek fogyókúrás reklámok: csodaszereket, gyógyvizeket ajánlottak a felesleges kilók leküzdéséhez. De hol voltak azok a szerencsés kövérek, akiknek ezek a szerek készültek? Szinte nevetségesnek tűnik, de aki abban élt, annak inkább tragikus és felháborító volt, hogy az Y nőmagazin egyhetes fogyókúrás étrendet állított össze olvasóinak, napi ötszöri (!) étkezéssel. Egy olyan országban, ahol a napi egyszeri étkezés is sokaknak lehetetlen volt. A magazin által javasolt étrend szerint heti 600 g húst kell a fogyókúrázóknak fogyasztania, ehhez képest a jegyre kapható heti fejadag 100 g volt. Vajon mitől tudtak egyesek mégis elhízni? Rejtély? Nem, egyszerűen csak a propaganda eredménye: alighogy befejeződött a polgárháború, Spanyolországban már olyan nagy a jólét – hála Francónak – hogy a spanyolok már túlsúllyal küzdenek...

A jegyrendszer éveiben virágzott a feketepiac, megjelentek az éhséget csökkentő pótszerek (cikória-, malátakávé), a hús, a kávé, a narancs és a banán luxuscikknek minősültek. Az alultápláltság és a higiénia hiánya miatt betegségek (tifusz, tüdőbaj, malária, szifilisz, kankó) pusztítottak, s magas volt a gyermekhalálozás aránya is.

A hivatalos, győztes Spanyolország mellett ott volt a másik Spanyolország. Pontos adatok még máig nincsenek, hogy hányan haltak meg a rezsim börtöneiben, vagy kivégezve, de a számok önmagukért beszélnek. Az erőszakos halálok számaránya 1931–35 között 1,2 százalék volt a halálozásoknak, 1936–40 között (vagyis a háború alatt) 10,72 százalék, majd 1940–44 között 4,33 százalék! Az is elég képmutató adat, hogy 1941-ben 8000 autó volt forgalomban és 1300 halálos közúti baleset történt, ha összevetjük, hogy 1998-ban egymillió-kétszázézer autó közlekedett Spanyolországban, 4287 halálos balesetet okozva. Vagyis a kocsik száma 150-szeresére nőtt, míg a halálesetek száma csak négyszereződött... De a rezsim kegyetlenkedéseiről Ciano gróf – az olasz külügyminiszter, Mussolini veje – is említést tett naplójában: naponta 200–250 embert végeznek ki Madridban, 150-et Barcelonában, 80-at Sevillában – írja. 1940-ben 280 ezren voltak a börtönökben, melyek hivatalos befogadóképessége tízezer fő volt.

A börtönök, a koncentrációs táborok, és az emigráció gyötrelmeinek is szentel egy tematikus blokkot Lafuente, úgy ahogy a rezsim kiterjedt tisztogató munkáját is példákkal idézi fel. Az árnyékos, mosolytalan Spanyolország mellett azonban a szórakozás is megjelenik a könyv lapjain. A negyvenes években kezdődött meg a revü, a varieté aranykora, vált tömegszórakozássá a foci, a bikaviadal és a rádióhallgatás. A szerző le se tagadhatná rádiós múltját: részle-tesen ír a kor kedvelt rádióadásairól (színházi előadások rádióváltozatai, kívánságműsorok, vetélkedők, gyermekműsorok, meccsközvetítések, szappanoperák), illetve az akkor induló hirdetésekről, melyek máig kedvelt termékeknek (például a Cola Cao az első instant kakaópor) hozták meg a népszerűséget.

De nem kerüli el figyelmét a spanyol vasút sem. Ekkor alakul meg a RENFE (Spanyol Államvasutak), indul el az első gyorsvonat (Talgo). Vonaton utazni élmény és kaland volt, leginkább a gyerekek számára. Azonban a vonaton nem csak a hétköznapi élet zajlott, hanem sokszor a nagypolitika eseményeit is a vonat határozta meg (pl.: Hitler és Franco találkozóját 1940 októberében Hendayeben is egy vasúti kocsiban rendezték meg, de a Kék Hadosztály önkéntesei is vonattal indultak az orosz frontra 1941 júliusában).

A szerző az 1953-as év visszaidézésével zárja a történelmi emlékezést. Ez az esztendő több szempontból is fontos volt Spanyolországban: a Vatikánnal és az USA-val kötött megállapodással megszűnt a '40-es évek elzártága, a Nyugat a hidegháború éveiben újra Spanyolország – mint a kommunizmus elleni harc védőbástyája – felé fordult. A mozik már bemutatták Berlanga Isten hozta, Mr. Marshall! című filmjét, megérkezik Amerikából az első üvegszál nylonharisnya, a Bazoka rágó, Zaragozában megindul a Flipper gépek gyártása, és még sorolhatnám Lafuente példáit. De 1953-ban már éltek azok is, akik alig több mint húsz év múlva bele fognak szólni Spanyolország jövőjébe. Hogy csak néhányat említsek: Adolfo Suárez éppen jogi tanulmányait végezte és arról álmodott, hogy a III. Köztársaság elnöke lesz (ha ezt az álmot nem is, de valami hasonlót valóban sikerült megvalósítania); a jövőendő királyné, a görög király lánya, Zsófia 1953-ban a dél-német

Salemben végezte tanulmányait szüleitől távol; szintén családjától távol, Spanyolországban nevelkedett ekkor már a jövő király, Juan Carlos. De 1953. február 25-én született meg José María Aznar is, a könyv megírása idején volt miniszterelnök.

Isaías Lafuente a könyvet többek között szüleinek ajánlja, akik valóban átérték az általa bemutatott éveket, akik a türelmetlenség idején éltek, de akik éppen ennek ellenkezőjére, a türelemre tanították gyermekeiket. Ez a türelem és a polgárháború elborzasztó emléke tette lehetővé a spanyolok számára a vérontás nélküli, békés átmenetet Franco halála után. A könyv előszavát író *Íñaki Gabilondo* pedig azoknak a fiataloknak ajánlja Lafuente írását, akik történelemtanulmány nélkül szeretnék konkrét képet kapni a Franco-rezsim korai korszakáról. Az ajánló szerint a negyvenes éveket átélő generációnak is segítségére lesz a könyv, hogy elfogulatlanul tekinthessenek vissza múltjukra, arra, hogy milyen nyomorúságos intellektuális szemétdombon született meg személyiségük. De úgy gondolom – ha esetleg fordításban is megjelenik egyszer a mű – a magyar olvasók számára is érdekes és tanulságos olvasmány lehet Lafuente könyve, hisz a Franco-rezsimmel analógiákat a mi történelmünkben is találhatunk.

Isaías Lafuente: *Tiempos de hambre. Viaje a la España de posguerra (Az éhínség kora. Utazás a háború utáni Spanyolországban)*, Madrid, Temas de Hoy, 1999., 284. o.

Katona Eszter